

فانیز

مرکز ملی فرش ایران

معرفی فرش مناطق ایران

به نام دوست و به یاد دوست، به نام خدا

مرکز ملی فرش ایران

قالینگز

تهیه شده در معاونت تحقیقات و ترویج
گردآوری و نگارش عبدالحسین قاسم نژاد
۱۳۹۷

تبریز شهر پرفراز و فرود ایران، خاستگاه تاریخ معاصر، بنیاد جمهوری خواهی و خط مقدم یکپارچگی، آن گونه که مردانش جان فشاندند و بانوانش گوهران، بی آنکه در برابر بیگانه یک گام پس بگذارند؛

آلماز افکارمُز اقبال وطن در دعا گوئی یکسر گورونن قانلو کفن در
در سر جز نیکبختی میهن ندارم در روز جنگ جز کفن خونین به تن ندارم
این همه از آن رو بود تا آیندگان ایران در آگاهی و برابری به سر
برند.

تبریز؛ جایگاه چشم به راهان تخت پادشاهی قجر، نام دار مکتب نگارگری و معماری و شهر چامه سرایان، در سوی شمال باختر و در دامنه شمالی رشته کوه سهند گسترش یافته است. با نشانه های دگرگونی از سنت به نوگرایی، دارای آب و هوایی دل انگیز با مردمانی سخت کوش و این صفت در میان تیره های ایرانی گردن آویز مردمان آذری شده است. هنگامی که برای نخستین بار وارد تبریز می شوی با شان و جاهتی روبرو می شوی که این ویژگی شهر از رفتار مردمانش به دست آمده.

تصویر شماره ۱

۱- نمونه شعری که در دوران مشروطه دانش آموزان به همراه برافراشتن پرچم در کوچه و بازار می خواندند (ن. ک: امید، ۱۳۳۲، ۱۰۱)

◀ تبریز شهر نخستین‌ها

با بررسی پیشینه‌ی شهر تبریز دانسته می‌شود که برخی از رویدادهای ایران نخستین بار در این شهر شکل گرفته و گسترش یافته است. برای نمونه می‌توان از

نخستین مدرسه‌ی قالی‌بافی با نام «آرک» به سال ۱۲۷۴ خ. در تبریز گشایش یافت نام برد. (میزا امینی، ۱۳۹۶) دو دیگر، در حدود سال ۱۳۴۵ خ. نخستین بار آموزش طراحی سنتی (قالی) به صورت رسمی در هنرستان هنرهای زیبای تبریز آغاز شد. (حسن پور نامی، ۱۳۷۹، ۱۴)

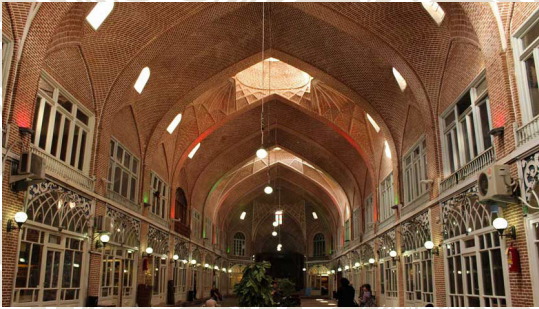
◀ تصویر شماره ۲

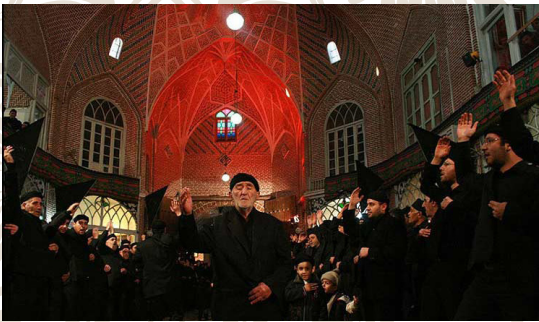

◀ آثار تاریخی تبریز:

در کتاب «آثار باستانی آذربایجان» هفتاد بنا در شهر تبریز پهرست شده‌اند. (کارنگ، ۱۳۷۴) از سزاوارترین این بناها می‌توان به شماری اشاره کرد: «آرگ علی‌شاه»، «مسجد جهان‌شاه» و یا «مسجد کبود»، «مقبره الشعرا» و «بازار» با پیشینه‌ای دوشادوش شهر و گسترده‌ترین بنای سرپوشیده‌ی آجری جهان، (تارنمای میراث فرهنگی آذربایجان شرقی) که تیمچه‌ی مظفریه اش یکی از پایگاه‌های قالی آذربایجان است با شهرتی جهانی. (زنده دل و دیگران، ۱۳۷۶، ۱۲۳-۱۲۴)

◀ تصویر شماره ۵

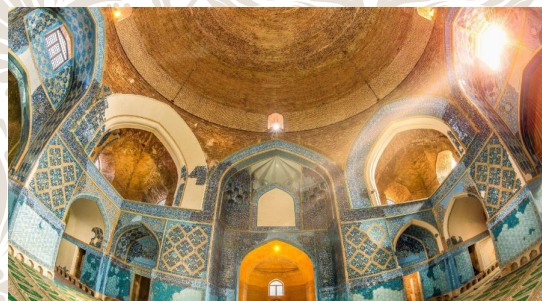
◀ تصویر شماره ۶

◀ تصویر شماره ۳

◀ تصویر شماره ۷

◀ تصویر شماره ۴

فرهنگ شفاهی، آداب و رسوم:

آذری‌ها مردمانی شاعرپیشه هستند که با هر پدیده‌ی طبیعی، رخداد اجتماعی، پیشامدی ناگوار و یا خوشایند روبرو شوند، احساسات خود را با زبان شعر بیان می‌کنند (زننده دل و دیگران، ۱۳۷۶، ۱۵۶) و شعرهای قالی‌بافان جزئی جدا ناپذیر آن به شمار می‌آید.

ایلمع سال‌لام پول آل‌لام - فرش می‌بافم و پول می‌گیرم
اربابین قیزن آل‌لام - دختر ارباب رو من می‌گیرم
ارباب قیزین ورمس - اگه ارباب دختر به من نده
ایلمی ترکسه سال‌لام - نخ فرش را عوضی می‌بافم
(بیانی‌مجد، ۱۳۸۵، ۱۰۶)

به دلیل وجود قالی‌بافی در میان مردمان آذری، یکی از پر دامنه‌ترین رسوم در فرایند بافت قالی دیده می‌شود، بدین گونه که در هنگامه‌ی نخست، با بسم‌اله و برای شگون صلوات بر حضرت رسول (ص) و خاندانش می‌فرستند و برای دور نمودن «چشم‌بد» اسپند دود

می‌کنند. در هنگام بافت رج نخست قالی یک فرد که دستش سبک است چند گره نخست را با آرزوی زود به پایان رسیدن می‌زند، و تا کامل شدن رج هیچکس درون و بیرون نمی‌شود، رسم چنین است که یک پسر بچه‌ی شیرین زبان وارد شده، خدقوت گفته و آرزوی می‌کند هرچه زودتر قالی پایان یابد.

نکته‌ی درخور، روزهای نیک‌پی و بدپی در هنگامه‌ی بافت قالی است. برای نمونه شنبه روز مهمی است؛ اگر در درازنای شنبه بافت با کمیت خوب پیش رود مشخص است تا پایان هفته چنین خواهد بود. از سوی دیگر دوشنبه مناسب نیست و تنها تا نیمه‌ی روز کار کرده و در پسین روز کار انجام نمی‌گیرد. پنجشنبه، روز برآورد و بررسی رج‌ها و قیچی‌زنی است. همچنین در روزهای تاسوعا و عاشورا بافت قالی را نیک نمی‌دانند.

پس از پایان بافت قالی برای بریدن چله‌ها و جدا کردن قالی می‌بایست تجربه‌ی کافی داشت، از این رو اگر بافنده کم‌تجربه باشد این مهم را به فردی باتجربه و دارای دست سبک می‌سپارد.

تصویر شماره ۹

تصویر شماره ۸

◀ صنایع دستی:

آذربایجان در گذشته‌ی نه چندان دور دارای صنایع دستی با اندک گوناگونی بوده مانند فرش، سبد حصیری، فقره‌سازی، قلاب‌بافی، حوله‌بافی، کفش‌دوزی، سبد ترکه‌ای، جاجیم، ورنی، پتوبافی، خورجین، گلیم، شال، گلیمچه، ظروف سفالی و سرامیکی، پارچه‌های پشمی و ابریشمی، سوزن‌دوزی، مفرش‌بافی و مسند [مسندبافی]. از این میان تنها شش مورد نخست در تبریز تولید می‌شده است. (ن. ک: زنده دل و دیگران، ۱۳۷۶، ۱۶۸)

◀ پیشینه‌ی قالی‌بافی در تبریز

دیرین‌ترین نوشتار درباره‌ی تولیدات تبریز، از سده‌ی هفتم خورشیدی است. آنجا که دکتر «پوپ» پیشینه‌ی فرش‌بافی دوران سلجوقی و شهر تبریز را با توجه به نوشته‌ی «باقوت حموی» شناسا کرده است. (ن. ک: پوپ، ۱۳۸۷، ۲۶۲۹)

چنان‌که دانسته شده در دوره‌ی صفویه به دلیل یکپارچگی و استواری حکومت، شکوفایی و رشد اقتصادی شکل یافت و در این میان قالی‌بافی هم در کنار دیگر پیشه‌ها دارای کارگاه سلطنتی شد. از نمونه‌های برجای مانده آشکار می‌شود بافت قالی تبریز در این دوره صورت می‌گرفته است و از یک پیشه درون‌خانه به

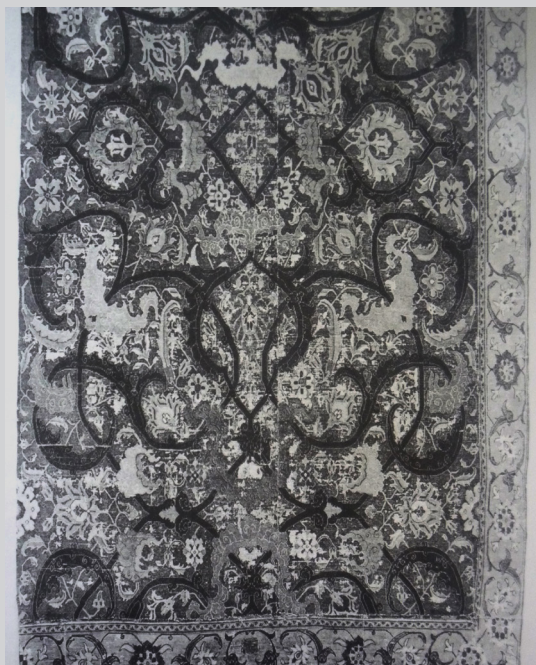
یک پیشه تجاری بدل شد. چراکه سندی چون پهرست (پهرست) استادان قالی‌باف (ثبت به تاریخ ۹۰۴ خ.) که در پی تصرف تبریز به دست «سلطان سلیم اول» به سال ۸۹۳ خ. از این شهر به استانبول برد و اکنون در موزه تویقاپی نگهداری می‌شود (پوپ، ۱۳۸۷، ۲۸۱۶) گواه قالی‌بافی تبریز در سده‌ی نهم خورشیدی است.

در جلد ششم کتاب سیری در هنر ایران، برای بررسی چنین پیشینه‌ای به یک دسته بندی روی آورده است. نخست آثار «شمال غرب ایران» و دوم تبریز. نویسنده در شناسا نمودن دسته‌ی نخست بر این پندار است که اصطلاح شمال غرب ایران دربر گیرنده مناطق بسیاری است و آذربایجان که خود سرزمین بزرگی است بخش کوچکی از آن به شمار می‌آید. همچنین به دلیل گوناگونی جایگاه‌های فرهنگی، قالی‌های به دست آمده نیز گوناگون بوده اما نکته آنکه تمامی آنها را به مرکز یعنی تبریز نسبت داده‌اند و در بین فرش شناسان این نسبت مورد پذیرش قرار گرفته است. (ن. ک: همان، ۱۳۸۷، ۲۶۳۳) قالی‌هایی که در دسته‌ی دوم به تبریز نسبت داده شد را بر اساس پشم استفاده شده و بنیان فنی بافت‌شان که با نمونه‌های امروزی تولید شده در تبریز همسانی دارد شناسانیده شده‌اند. (ن. ک: همان، ۱۳۸۷، ۲۶۴۸) کهن‌ترین نمونه‌های ارائه شده در هر دو دسته، تولید نیمه‌ی دوم سده‌ی نهم خورشیدی (پایان سده نهم و آغاز سده دهم مَهی) هستند.

تصویر شماره ۱۲ ◀

تصویر شماره ۱۰ ◀

تصویر شماره ۱۳ ◀

تصویر شماره ۱۱ ◀

◀ سزاواری تبریز در شکوفایی تولید قالی ایران

تاریخ ایران دوره‌ی قاجار با چند جنگ همراه بود و هر جنگ افزون بر کاستن از گستره‌ی خاک ایران توان اقتصادی را بر اثر تنش‌ها و کشتارها می‌کاست. در این میان جنگ با روسیه بیشترین آسیب را بر ایران وارد کرد و تبریز مرکز ایالت آذربایجان «خط مقدم» این کشمکش و درگیری‌ها بود. «عباس میرزا» جانشین پادشاه و شاه‌یار در حکومت آذربایجان، فرزند «فتحعلی شاه» دومین پادشاه دودمان قاجار بود. (تصویر ۱۴) او و «میرزا عیسی» وزیرش در شکوفایی و دگرگونی‌های آذربایجان و به ویژه تبریز بسیار کوشیدند. (زنده دل و دستیاران، ۱۳۷۶، ۳۶) عباس میرزا برای پاسداری از خاک میهن کارخانه‌های ساخت جنگ‌افزار گرم مانند توپ جنگی و تفنگ راه‌اندازی کرد، اصلاحاتی را در ارتش سامان داد و استخراج معادن را آغاز کرد. (ن. ک: نصری، ۱۳۸۶، ۲۰ و ۲۲) برای رونق بخشی به درآمد شهر سراها و تیمچه‌های بسیاری به بازار

تبریز افزود، (اژه‌ای و دیگران، ۱۳۸۰، ۷۹۴) سپس افرادی را برای آموزش دانش‌های نوین آن روزگار به انگلستان رهسپار کرد. (ن. ک: نصری، ۱۳۸۶، ۲۵-۲۶) مهم‌تر آنکه با فراخوان و دعوت از خارجی‌ها برای سکونت در ایران به ویژه ولایت آذربایجان (ساوجبلاغ) در پی آن بود تا از پس این مراودات مردمان با تجدد و نوخواهی دم‌ساز شده و جامعه رو به رشد رود. (ن. ک: همان، ۲۰-۲۱) تلاش‌های عباس میرزا و ویژگی اقتصادی - سیاسی تبریز دلیلی شد تا کشورهای دیگر در این شهر دفتر کنسولگری

راه‌اندازی کرده تا بازرگانان و سوداگران آن کشورها رفت و آمد کنند. (ن. ک: میرزایی، ۱۳۹۲، ۹۸) نکته آنکه جهانگردان اروپایی امنیت و نظم آذربایجان در دوره‌ی عباس میرزا را با امنیت اروپا برابر می‌دانستند. (زنده دل و دستیاران، ۱۳۷۶، ۳۶) پس از درگذشت او، تبریز جایگاه جانشینان قجر شد و این جایگاه آن آمد و شده‌ای بازرگانی را پابرجا نگاه داشت و دروازه‌ی سوداگری ایران و اروپا شد.

«انقلاب صنعتی» در اروپا و امریکا دارای دو روی متفاوت بود. از سویی اقتصاد شکوفا شد و رفاه مردمان گسترش پیدا کرد، و از سوی دیگر

شهرنشینی تنش‌هایی بر روان مردمان ایجاد کرد که مهم‌ترین آن زندگی یکنواخت و ماشین‌وار بود. در سده‌ی دوازدهم خورشیدی (نوزدهم میلادی) بر اثر توجه مردمان به «مکتب نئوکلاسیک» که بازگشت به دوران «کلاسیک» و کهن را در هنر و معماری شناسا می‌کرد، توجه به هنر شرق و بهره‌گیری در طراحی درون خانه افزایش یافت. چنین دگرگونی در اقتصاد و روش زندگی «غربی‌ها» و آشنایی که پیش‌تر با قالی شرقی داشتند خواهان‌های قالی؛ این کالای ایرانی بیشتر شد. بازرگانان آن روزگار تبریز با گردآوری و خرید قالی‌ها از سراسر ایران خواسته‌های مشتریان اروپایی و امریکایی را برآورده می‌کردند. این پیشه آن‌چنان مورد توجه بود که تنی چند از تبریزها در شهرهای عثمانی آن روزگار «تجارتخانه» راه اندازی کردند. در گذر سالیان از میزان قالی‌های همخوان با پسند مشتریان کاسته شد، بازرگانان تبریزی بر آن شدند تا بافت قالی که دستاوردی خانگی و کمک هزینه‌ی خانوار بود را به تولیدی یکتا بدل کنند. با توجه به این دیدگاه کارگاه‌هایی در روستاهای تبریز و سپس در خود شهر و پس از آن در دیگر شهرهای ایران مانند مشهد، کرمان و کاشان برپا کردند. (ن. ک: ادواردز، ۱۳۶۸، ۶۶-۶۷) (تصاویر ۱۵-۱۶)

تصویر شماره ۱۵

این شیوه دلیل شکوفایی قالی‌بافی و اقتصاد ایران تا پیش از جنگ جهانی نخست شد. در همین راستا شرکت‌های بیگانه مانند «زیگلر»، «برادران کاستلی»، «تجارت قالی مشرق زمین نیویورک»، «شرکت فرش لندن»، «تاوشانچیان»، «عطیه»، «شرکت سهامی فرش ایرانی» (پتاک Persische Teppiche Aktien Gesellschaft)، سرمایه‌گذاری‌هایی را در قالی ایران به سرانجام رساندند. (ن. ک: حشمتی رضوی، ۱۳۸۹، ۱۴۲ و ۲۴۱) از این میان زیگلر، تجارت قالی مشرق زمین نیویورک و برادران کاستلی در شهر تبریز فعالیت داشتند. (ن. ک: حشمتی رضوی، ۱۳۸۹، ۱۴۲؛ نصیری، ۱۳۸۵، ۱۳؛ صباحی، ۱۳۹۵، ۱۰۴) (تصاویر ۱۷-۱۸) نکته آنکه «گره جفتی»، «بی‌گره‌بافی» و «رنگ جوهری» در دوران این شرکت‌ها برای بهره‌ی بیشتر به بازار قالی ایران وارد شد. (حشمتی رضوی، ۱۳۸۹، ۲۴۱)

تصویر شماره ۱۶

◀ ابزار قالی بافی تبریز

برای بافت قالی تبریز از شش ابزار استفاده می شود:
 ۱- دار یا دستگاه که بنیان یک بافته است. دار قالی بافی تبریز بسان دیگر سامان های ایران چارچوبی است که چله (تار) بر روی آن تنیده می شود. در گونه ی نخست، چله ها بر روی سر دار (میله افقی بالای دار) پیچیده می شوند. در گونه دوم تفاوت در میله های به نام «فندک» است که زیر «سر دار» و به کمک دو پیچ به آن مهار شده و چله بروی فندک تنیده می شود. (تصاویر ۱۹-۲۰)

◀ تصویر شماره ۱۹

◀ تصویر شماره ۲۰

◀ تصویر شماره ۱۷

◀ تصویر شماره ۱۸

۳-دفتین برای کوباندن و یکنواخت کردن گره‌ها و پودها استفاده می‌شود. موادی که برای ساخت آن استفاده می‌شود آهن و چوب است. در دفتین تبریز تنها از آهن استفاده شده و نسبت به نمونه‌های دیگر سبک‌تر و ظریف‌تر است. (تصویر ۲۲)

تصویر شماره ۲۱

۲-قلاب با کاربردی دوگانه در گره‌اندازی و بریدن نخ استفاده می‌شود. این ابزار بیشتر در سامان‌هایی که به شیوهی تبریزیان بافت انجام می‌شود کاربرد دارد. (تصویر ۲۱)

تصویر شماره ۲۳

۴-قیچی در یک اندازه کردن بلندای پرزها و گستره‌ی قالی کاربرد دارد. دسته و تیغه‌ی قیچی تبریز در یک راستا نیست. این ویژگی کمک می‌کند تا پرزها با یکنواختی بیشتری چیده شوند. (تصویر ۲۳)

تصویر شماره ۲۲

۶-آینه کاربردش برای واریسی پشت گره‌ها در هنگام بافت است. (ن. ک: مجابی، بی‌تا، ۵)

تصویر شماره ۲۴

۵-سیخ پودکشی ابزاری است برای گذراندن پودها در میان چله‌ها. از جنس آهن، باریک و بلند ساخته می‌شود. نوک آن قلاب گونه و در بخش دستان سوراخ دارد. (ن. ک: ژوله، ۱۳۸۱، ۷۷-۸۱ و ژوله، ۱۳۷۹، ۵۱-۵۵) (تصویر ۲۴)

◀ ویژگی‌های فنی قالی تبریز

یک‌ها (واحد) سنجش ایرانی به دلیل سنت هر سامان گوناگون بوده است. در سنجش ظرافت قالی ایران «گره ذرعی» تنها یکای مورد استفاده بوده و هست. گره ذرعی یک‌شانزدهم ذرع است؛ بدین معنا نخست ذرع به چهار و ابخشیده می‌شد که «چارک» گفته می‌شود، دوباره چارک به چهار و ابخشیده می‌شد، و چون «ذرع شاه» یکای بلندا در تبریز بوده (برابر با ۱۱۲ سانتی‌متر) گره ذرعی در تبریز برابر با هفت سانتی‌متر امروزی است. (ن. ک: یساولی، ۱۳۷۵، ۱۰۴؛ دهخدا، دامنه‌ی واژه ذرع)

در هنگام داد و ستد قالی ایران منظور از «رج‌شمار»، شمار گره‌ها در گره ذرعی است و هرچه این عدد بزرگ‌تر باشد نشان از ظرافت قالی دارد. نکته دیگر؛ رج‌شمار بر مبنای پیمانی سنتی در پهنای قالی کاربرد دارد و نه درازا؛ به هر روی اگر قالی چه در پهنای و چه در درازا دارای رج‌شماری یکسان و یا نزدیک به هم داشته باشد دارای کیفیت خوب و درخور است.

رج‌شمار قالی در تبریز بین ۴۰ تا ۱۲۰ گره در هفت سانتی‌متر است. (نورموسوی، ۱۳۹۷) اندازه‌های فراگیر ۲×۳، ۲/۵×۳/۵ و ۳×۴ هستند، همچنین در دو دهه گذشته اشکال دایره و چندضلعی (ژوله، ۱۳۸۱، ۱۶۱) و حجم‌بافی (حشمتی رضوی، ۱۳۸۹، ۳۵) نیز گسترش یافته است. مواد اولیه‌ای که در بافت قالی تبریز استفاده می‌شود

پنبه، پشم و ابریشم است. (ن. ک: مجابی، بی‌تا، ۵) پنبه برای چله و پود، پشم برای پرز (خامه) و ابریشم برای چله، پود و خامه به کار گرفته می‌شوند. در گذشته‌ی نه چندان دور هر سه این مواد از تولیدات ایرانی استفاده می‌شد به گونه‌ای که پیشینه‌ی تولید ابریشم در این شهر به دوره‌ی صفویه باز می‌گردد (دانشنامه‌ی جهان اسلام، ۱۳۹۳، ج ۶، دامنه‌ی واژه‌ی تبریز) اما امروز ابریشم به صورت کامل از تولیدات بیگانه تهیه می‌شود. پنبه و پشم هم کمتر از تولیدات ایرانی و بیشتر از تولیدات بیگانه برآورده می‌شوند. (تصاویر ۲۵-۲۶) واژه فنی «کرک» که از سه دهه گذشته در بین پیشه‌وران قالی ایرانی گسترش یافته منظور پشم گوسفند با ظرافت بالا است. قالی تبریز بلندای پرز اندکی دارد که این ویژگی دلیل درخشندگی و جلوه‌گری آن می‌شود (تصاویر ۲۷-۲۸) (ن. ک: حشمتی رضوی، ۱۳۸۰، ۴۱؛ یساولی، ۱۳۷۵، ۱۸۱) قالیچه‌های «چله‌ابریشم» تبریز در نوع خود از بهترین قالی‌های ایران است. (دانشگر، ۱۳۹۰، ۱۴۶) در رنگرزی قالی تبریز گاه از مواد مصنوعی و گاه طبیعی استفاده می‌شود هرچند به دلیل شمار بالای فام‌های استفاده شده در قالی‌های امروزی گرایش برای استفاده از مواد مصنوعی بیشتر است. شیوه رنگرزی در این شهر به همان صورت پیشینیان و با استفاده از پاتیل انجام می‌شود. رنگ‌رهای طبیعی مانند روناس، اسپرک، پوست انار و پوست گردو بیشترین استفاده را در میان رنگرزان تبریزی دارند. (تصاویر ۲۹-۳۴)

◀ ۱ - درخشندگی قالی به چند عامل وابسته است؛ کیفیت و گونه‌ی مواد مصرف شده، زاویه‌ی دید، زاویه‌ی تابش نور، کیفیت نور، شدت نور و فرایند تکمیلی که بر روی قالی انجام می‌گیرد.
 ▶ ۲ - در سنت قالی‌بافی ایران واژگان فنی مانند «گل ابریشم»، «چله‌ابریشم»، «کف‌ابریشم» و «تمام‌ابریشم» نشان از چگونگی و میزان مواد مصرفی است. منظور از کف‌ابریشم یعنی آنکه چله و پودها ابریشم هستند.

تصویر شماره ۲۷

تصویر شماره ۲۶

تصویر شماره ۲۵

تصویر شماره ۳۱

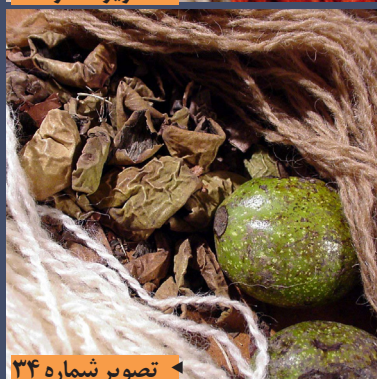
تصویر شماره ۳۰

تصویر شماره ۲۹

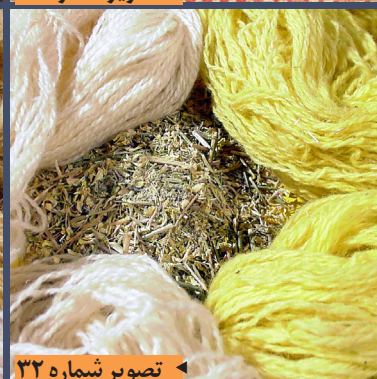
تصویر شماره ۲۸

تصویر شماره ۳۴

تصویر شماره ۳۳

تصویر شماره ۳۲

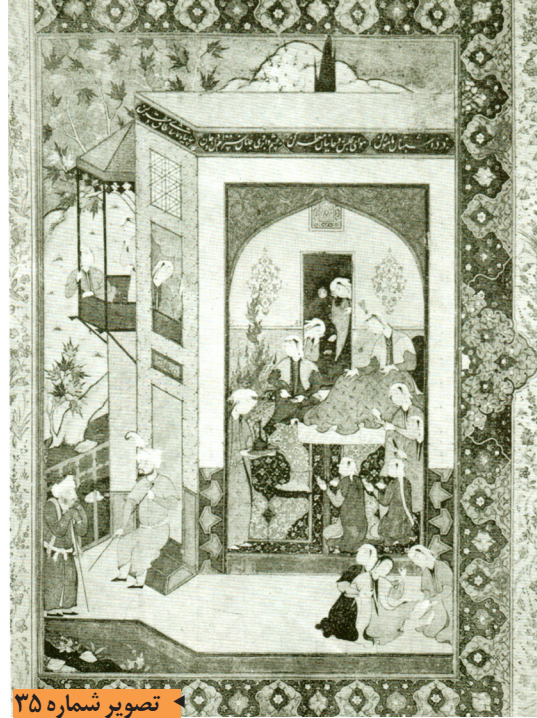
(حصوری، ۱۳۷۶، ۱۰۶) (تصاویر ۳۵-۳۶)
نقش‌های سنتی در چندین گروه بنیادی و شماری
زیرگروه وابخشیده می‌شوند. مهم‌ترین دلیل این
گوناگونی نهادن نام هنرمند طراح بر روی نقشه و اثر
بوده هرچند گاه خود طرح یا نقشه نیز نامی یکتا داشته
است.

◀ طرح‌های بنیادی قالی تبریز:

آثار باستانی، اسلیمی، افشان، تلفیقی، بندی، درختی،
قابی، گل‌فرنگ، گلدانی، ماهی، محرابی.

◀ تصویر شماره ۳۶

◀ تصویر شماره ۳۵

◀ طرح و نقش قالی تبریز

پیشینه طرح و نقش قالی ایران را می‌توان در
نگارگری‌ها پی‌گرفت. دکتر «علی حصوری» در کتاب
«فرش بر میناتور» کهن‌ترین نمونه منتسب به شهر
تبریز را نگارگری از «مکتب تبریز» دانسته‌اند. این اثر
فرانمایی نقشه‌ی لچک‌ترنج اندک ساده‌ای است وابسته
به نخستین گام پیدایش نقشه‌های گردان، بر میناتوری
کار «قاسم‌علی» یا به احتمالی «میرزاعلی»، نقاش نامی
همان مکتب. این نگاره وابسته به نسخه‌ای از «یوسف
و زلیخا»، به تاریخ ۹۰۰ خ. در کتابخانه کاخ گلستان است.

طرح‌های زیر گروه قالی تبریز:

اسلیمی ترنج‌دار (افشان ترنج)، اعلا باف، بنام، بوته‌ای، پورنامی، جواد قلم، چهار فصل، حاج قلی نامی، خشتی (قاب‌قابی)، خیابانی، درختی، شاه‌عباسی افشان، شکارگاه، شیرفر، عماد، قره باغی، گلدانی، گل رز تبریز، گنبد، ماهی. (تصاویر ۳۷-۵۶)

طرح‌های بیان شده در بالا جدا از گوناگونی در صورت‌بافی، منظره‌بافی و مینیاتوربافی است که سالیانی گسترش یافته و رو به فزونی داشته. همین ویژگی درباره شمار رنگ در قالی تبریز پابرجاست به گونه‌ای که از ۲۵ تا ۹۰ فام بیان شده است (ن. ک: حسن پور نامی، ۱۳۷۹، ۱۷-۱۹ و ۶۰-۶۱) (تصویر ۵۷)

پنداشته می‌شود سرچشمه این گوناگونی از آنجایی است که سنت طرح و نقش قالی تبریز از گذشته‌های دور وابستگی به اصفهان و هرات داشته (حصوری، ۱۳۹۶، ۲۲۳) و در سده گذشته نیز گاه بخشی از طرح یک شهر را با بخش دیگری از شهری دیگر بسان نقشه‌ای نوین بافته و تولید می‌کردند. (حشمتی رضوی، ۱۳۸۰، ۴۰) (تصاویر ۵۸-۵۹) افزون بر چنین طرح‌هایی؛ با گشایش «مدرسه صنایع مستظرفه» (۱۲۹۷ - ۱۳۰۷ خ.) که اداره‌ی آن را استاد «میرمصور» به همراه هنرمندانی چون «رسام ارژنگی» و «عبداله باقری» به دست داشت، شاگردانی پرورش یافتند که در سالیان پسین خود هنرمندان نامی طراحی قالی شدند. «احمد عماد» و «میرزا تقی خیابانی» از آن جمله‌اند (ن. ک: امید، ۱۳۳۴، ۱۱۳؛ صوراسرافیل،

۱۳۸۱، ۳۷۲) و

همان‌گونه که پیشتر بیان شد آثار به نام خودشان در بازار تبریز شناخته می‌شود. چهار دهه پس از پایان کار مدرسه صنایع مستظرفه، «هنرستان هنرهای زیبای تبریز» با همراهی استاد «عبداله باقری» آموزش فنون طراحی سنتی در گرایش قالی و تذهیب را باردیگر آغاز کرد. افرادی چون «کریم صفایی» و «علی کوهپایه حقی» از طراحان نام‌آشنای تبریز دانش‌آموختگان این هنرستان به شمار می‌آیند. (حسن پور نامی، ۱۳۷۹، ۱۴)

در دو دهه گذشته شکوفایی در رنگ آمیزی قالی تبریز شکل گرفت بدین‌سان از رنگ برای ژرفنمایی، فضا سازی و یکسان سازی گسترده‌ی قالی، ایجاد سایه روشن و دورگیری نقش‌مایه‌ها (به کمک ابریشم خام) بهره گرفته شد. (ن. ک: طاهباز، ۱۳۸۷، ۷۵-۷۶)

رنگ‌بندی قالی تبریز در سه گروه وابخشیده می‌شوند؛ دارای تباین رنگی بالا، تباین رنگی میانه و تباین رنگی نزدیک به هم که به «کهنه رنگ» شناخته می‌شود. (ن. ک: اقبالی، ۱۳۹۲، ۱۶۵) تبریزبان در موج نخست تولید قالی، به دلیل آنکه مشتریان‌شان خواهان قالی‌های «عتیقه» و «کهنه» بودند، با آزمون و خطا توانستند قالی‌های نوباف که رنگ پرمایه‌ای داشتند را بسان آن قالی‌ها دارای رنگ‌هایی بدون درخشندگی و مات ارائه دهند. (ن. ک: ادواردز، ۱۳۶۸، ۶۷) این روش که همچنان برای قالی‌های صادراتی ایران به کار گرفته می‌شود را «کهنه نما» گفته و میراثی از بازرگانان تبریزی است.

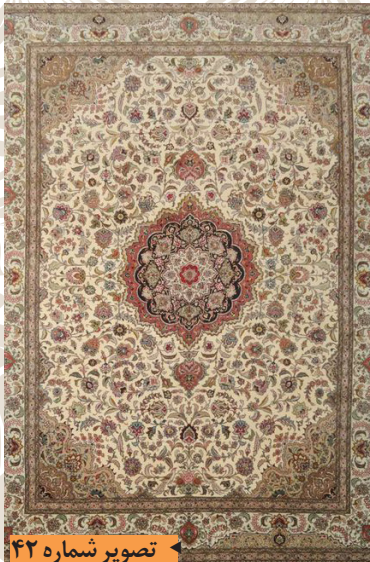
تصویر شماره ۳۹

تصویر شماره ۳۸

تصویر شماره ۳۷

تصویر شماره ۴۲

تصویر شماره ۴۱

تصویر شماره ۴۰

تصویر شماره ۵۱

تصویر شماره ۵۰

تصویر شماره ۴۹

تصویر شماره ۵۴

تصویر شماره ۵۳

تصویر شماره ۵۲

تصویر شماره ۵۷

تصویر شماره ۵۸

تصویر شماره ۵۹

تصویر شماره ۵۵

تصویر شماره ۵۶

◀ نام‌آوران

شهر تبریز همواره دارای نام‌آورانی است و در زمینه‌ی قالی نیز تبریز چین است. از تاثیر گذارترین و نام‌آورترین افراد می‌توان از «حاج جلیلی» یاد کرد. آثار برجای مانده از او دارای چنان جایگاه والایی است که در شمار آثار عتیقه دسته‌بندی می‌شوند. قالی‌های حاج جلیلی از یک‌سو دارای گوناگونی در طرح، رنگبندی و اندازه است که خواست مشتریان را برآورده می‌سازد و از سوی دیگر دقت به نکات فنی تولید و کیفیت قالی ارائه شده اعتماد خریدار را جلب می‌کند. از این رو می‌توان گفت «حاج جلیلی» نخستین و سرشناس‌ترین برند قالی ایرانی است. (تصاویر ۶۳-۶۶)

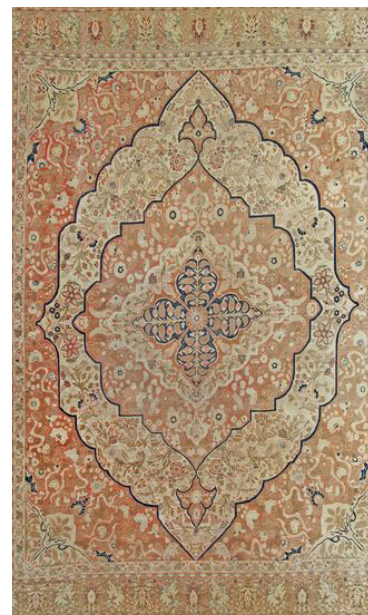
◀ تصویر شماره ۶۶

◀ تصویر شماره ۶۵

◀ تصویر شماره ۶۴

◀ تصویر شماره ۶۳

پهرست عکس‌ها:

۱. نقشه ایران و استان آذربایجان شرقی
۲. ائل گولی، عکس از «www.ravand.co.ir»
۳. آرگ علی‌شاه، عکس از «www.bayanbox.ir»
۴. مسجد کبود، عکس از «www.karnaval.ir»
۵. تیمچه مظفریه بازار تبریز، عکس از «www.kojaro.com»
۶. تیمچه مظفریه بازار تبریز (برگزاری عزاداری محرم)، «www.kojaro.com»
۷. مقبره الشعراء، عکس از «www.commonswikimedia.org»
۸. نصب ذکر روزهای هفته بر چله‌ی قالی، عکس از مرکز ملی فرش ایران «ژهره ولی‌پور»
۹. نصب «نظرقرانی» بر چله‌ی قالی، عکس از مرکز ملی فرش ایران «مریم پرسته»
۱۰. تکه قالی با نقش اسلیمی و نگاره ابری، شمال غرب ایران، نیمه‌ی دوم سده‌ی نهم خ. (پایان سده‌ی نهم و آغاز سده‌ی دهم م‌ه‌ی)، ۳۳۰×۳۰۶ سانتی‌متر، موزه‌ی دولتی برلین (نابود شده در جنگ جهانی دوم)، عکس از «سیری در هنر ایران، ج ۱۲، لوح ۱۱۰۷»
۱۱. قالی درختی (ناقص)، شمال غرب ایران، نیمه‌ی دوم سده‌ی نهم خ. (آغاز سده‌ی دهم م‌ه‌ی)، ۳۵۹×۵۲۵ سانتی‌متر، مجموعه سی. اف. ویلیامز، موزه‌ی هنری فیلادلفیا. (پوپ، ۱۳۸۷، ج ۱۲، لوح ۱۱۲۶). (پوپ، ۱۳۸۷، ج ۱۲، لوح ۱۱۲۶). عکس از «www.philamuseum.org». در تارنمای موزه محل بافت ایران و اندازه‌ی قالی را ۳۵۸×۵۲۸ سانتی‌متر بیان کرده است.
۱۲. تکه قالی ترنجی و درختی، شمال غرب ایران (تبریز؟)، نیمه‌ی دوم سده‌ی نهم خ. (پایان سده‌ی نهم و آغاز سده‌ی دهم م‌ه‌ی)، ۴۶۴×۵۰۸ سانتی‌متر، مجموعه سی. اف. ویلیامز، موزه‌ی هنری فیلادلفیا. (پوپ، ۱۳۸۷، ج ۱۲، لوح ۱۱۲۹). عکس از «www.philamuseum.org». در تارنمای موزه محل بافت را کرمان و اندازه‌ی قالی را ۴۵۵/۹×۵۱۵/۶ سانتی‌متر بیان کرده است.
۱۳. قالی ترنج‌ترنج جانوری، تبریز، نیمه‌ی دوم سده‌ی نهم خ. (آغاز سده‌ی دهم م‌ه‌ی)، ۳۰۰×۵۴۹ سانتی‌متر، موزه‌ی ویکتوریا و آلبرت (مشهور به قالی چلسی). (پوپ، ۱۳۸۷، ج ۱۲، لوح ۱۱۳۰). عکس از «www.metropolitancarpet.com».
۱۴. عباس‌میرزا، عکس از «www.fawikipedia.org»
۱۵. قالی لچک‌ترنج اسلیمی، ۱۲۶۹ خ. (۱۸۹۰ م.)، ۲۴۰×۳۴۰ سانتی‌متر. عکس از «www.onlinegalleries.com»
۱۶. قالی ترنجی کف‌ساده، ۱۲۶۹ خ. (۱۸۹۰ م.)، ۴۱۰×۷۱۵ سانتی‌متر.
۱۷. عکس از «www.onlinegalleries.com»
۱۸. قالی قاب‌قابی، تولید شرکت پتاگ (petag)، عکس از «www.pinterest.com»
۱۹. سهام شرکت پتاگ به ارزش صد ریش‌مارک، عکس از «www.de.wikipedia.org»
۲۰. دار قالی‌بافی تبریز، عکس از مرکز ملی فرش ایران «محمدرضا ارجلو»
۲۱. دار قالی‌بافی فنکدار، عکس از مرکز ملی فرش ایران «محمدرضا ارجلو»
۲۲. قلاب بافت، عکس از «www.de.wikipedia.org»
۲۳. دفتین (شانه)، عکس از «www.de.wikipedia.org»
۲۴. قیچی، عکس از «مرمت قالی و زیرانداز، ص ۳۵»
۲۵. سیخ پودکنشی، عکس از «www.de.wikipedia.org»
۲۶. ریس‌فروشی (دکان فروش مواد اولیه)، عکس از مرکز ملی فرش ایران «محمدرضا ارجلو»
۲۷. ریس‌فروشی (دکان فروش مواد اولیه)، عکس از مرکز ملی فرش ایران «چراغچی»
۲۸. بخشی از قالی تبریز، عکس از «www.persepolis-antiques.com»
۲۹. بخشی از قالی سنه، عکس از «www.persepolis-antiques.com»
۳۰. کارگاه رنگرزی در تبریز، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»
۳۱. رنگ‌همانندی (همسان‌سازی نخ رنگرزی شده با نمونه‌ی کارت رنگ)، عکس از مرکز ملی فرش ایران «سعید کرمی»
۳۲. رنگزای روناس، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»
۳۳. رنگزای اسپرک، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»
۳۴. رنگزای پوست اناز، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»
۳۵. رنگزای پوست گردو، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»
۳۶. نگارگری مکتب تبریز نسخه‌ای از یوسف و زلیخا، اثر قاسم‌علی یا به احتمالی میرزاعلی، تاریخ ۹۰۰ خ، عکس از «فرش بر مینیاتور، ص ۱۰۶»
۳۷. نقشه فرش بر گرفته از نگارگری تصویر ۳۵، عکس از «فرش بر مینیاتور، ص ۱۰۷»
۳۸. قالی تبریز با طرح اسلیمی ترنج‌دار (افشان ترنج)، عکس از «www.nazmialantiquerugs.com»
۳۹. قالی تبریز با طرح اعلایاف، عکس از «www.nazmialantiquerugs.com»
۴۰. قالی تبریز با طرح بنام، عکس از «www.nazmialantiquerugs.com»

com»

۴۰. بخشی از قالی تبریز با طرح بوتهای، عکس از «بررسی شیوه‌های طراحی قالی در مناطق استان آذربایجان شرقی، ص ۶۹»

۴۱. قالی تبریز با طرح پورنامی، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۴۲. قالی تبریز با طرح جواد قلم، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۴۳. قالی تبریز با طرح چهارفصل، عکس از «www.pinterest.com»

۴۴. قالی تبریز با طرح حاج قلی نامی، عکس از «www.tableaurug.com»

۴۵. قالی تبریز با طرح خشتی (قاب‌قایی)، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۴۶. قالی تبریز با طرح خیابانی، عکس از «www.azimzadeh.ir»

۴۷. قالی تبریز با طرح درختی، عکس از «www.tooveys.com»

۴۸. قالی تبریز با طرح شاه‌عباسی افشان، عکس از «www.franses.com»

۴۹. قالی تبریز با طرح شکارگاه، عکس از «www.stdibs.com.com»

۵۰. قالی تبریز با طرح شیرف، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۵۱. قالی تبریز با طرح عماد، عکس از «www.stdibs.com.com»

۵۲. قالی تبریز با طرح قره باغی، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۵۳. قالی تبریز با طرح گلدانی، عکس از «www.tooveys.com»

۵۴. قالی تبریز با طرح گل رز تبریز (لچک‌ترنج)، عکس از «www.pinterest.com»

۵۵. قالی تبریز با طرح گنبد، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۵۶. قالی تبریز با طرح ماهی، عکس از «www.nazmiyalantiquerugs.com»

۵۷. قیچی کاری تابلوفرش برای ایجاد برجستگی، عکس از مرکز ملی فرش ایران «سهیل ابراهیمی تبار»

۵۸. ترنج اصفهان در قالی تبریز، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»

۵۹. ترنج هراتی در قالی تبریز، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»

۶۰. گواهی ثبت نشان جغرافیایی قالی تبریز، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»

۶۱. گواهی ثبت مالکیت معنوی قالی تبریز، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»

فرش ایران»

۶۲. گواهی تبریز، شهر جهانی بافت فرش، عکس از «مرکز ملی فرش ایران»

۶۳. قالی با طرح ترنجی تولید کارگاه حاج جلیلی، عکس از «www.onlinegalleries.com»

۶۴. قالی با طرح محرابی گلدانی تولید کارگاه حاج جلیلی، عکس از «www.azerbaijanrugs.com»

۶۵. قالی با طرح بوتهای (بوت‌ه‌حقه) تولید کارگاه حاج جلیلی، عکس از «www.azerbaijanrugs.com»

۶۶. قالی با طرح لچک‌ترنج کفساده تولید کارگاه حاج جلیلی، عکس از «www.azerbaijanrugs.com»

منابع:

« ابریشمی، فرساد، «آذربایجان قدیم»، تهران: خانه تاریخ و تصویر ابریشمی، چاپ دوم، ۱۳۹۳.

« ادواردز، سیسل، «قالی ایران»، مترجم مهیندخت صبا (بزرگمهر)، تهران: فرهنگسرا، چاپ دوم، ۱۳۶۸.

« اربابی، بیژن، «هرمت قالی و زیرانداز»، تهران: دانشگاه هنر، ۱۳۸۷.

« اژهای، جواد و دیگران، «کتاب ایران»، تهران: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، چاپ دوم، ۱۳۸۰.

« افشار سیستانی، ایرج، «نگاهی به آذربایجان غربی»، تهران: موسسه انتشاراتی و آموزشی نسل دانش، جلد نخست، ۱۳۶۹.

« اقبالی، مولود، «اصول طرح، نقش و رنگ فرش‌های معاصر تبریز (از زمان تأسیس شرکت سهامی فرش ۱۳۱۴ تا به امروز)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ۱۳۹۲.

« امید، حسین، «تاریخ و فرهنگ آذربایجان»، تبریز: چاپخانه فرهنگ، جلد نخست، ۱۳۳۲.

« امید، حسین، «تاریخ و فرهنگ آذربایجان»، تبریز: چاپخانه فرهنگ، جلد دوم، ۱۳۳۴.

« بنام، امید، «تحقیق و پژوهش مستند قالی آذربایجان»، طرح مطالعاتی مرکز ملی فرش ایران، ۱۳۹۶.

« بیانی‌مجد، فرانک، «بررسی مردم‌شناسی فرهنگ فرش دستیاف تبریز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، ۱۳۸۵.

« پوپ، آرتور آپم و فیلیکس آکرمن، «سیری در هنر ایران»، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، جلد ششم، ۱۳۸۷.

« پوپ، آرتور آپم و فیلیکس آکرمن، «سیری در هنر ایران»، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، جلد سیزدهم، ۱۳۸۷.

« تارنمای دانشنامه بزرگ اسلامی
 « تارنمای جهان اسلام
 « تارنمای دانشنامه ایران
 « تارنمای میراث فرهنگی آذربایجان شرقی
 « توانایی، حسین، «فیزیک الیاف»، اصفهان: ارکان، ۱۳۸۱.
 « چراغی، داود، «راهکارهای توسعه بازار داخلی فرش دستباف ایران»،
 طرح تحقیقاتی مرکز ملی فرش ایران، ۱۳۸۶.
 « حسن پور نامی، جواد، «بررسی شیوه‌های طراحی قالی در مناطق استان
 آذربایجان شرقی»، طرح تحقیقاتی معاونت آموزش و تحقیقات وزارت
 جهاد کشاورزی، ۱۳۷۹.
 « حشمتی رضوی، فضل‌الله، «سیر تحول و تطور فرش بافی ایران»، تهران:
 سمت، چاپ دوم، ۱۳۸۹.
 « حشمتی رضوی، فضل‌الله، «فرش ایران»، تهران: دفتر پژوهش‌های
 فرهنگی، ۱۳۸۰.
 « حصوری، علی، «سفرنامه حاجی مهندیس (سفرنامه فرش)»، تهران: نشر
 چشمه، ۱۳۹۶.
 « حصوری، علی، «فرش بر میناتور»، تهران: فرهنگان، ۱۳۷۶.
 « دانشگرو، احمد، «فرهنگ جامع فرش یادواره (دانشنامه ایران)»، تهران:
 یادواره اسدی، ۱۳۹۰.
 « ذکاء، یحیی، «جستارهایی درباره زبان مردم آذربایجان»، تهران: بنیاد
 موقوفات دکتر محمد افشار، ۱۳۷۹.
 « زارع شاهمردی، پرویز، «تاریخ زبان ترکی در آذربایجان»، تبریز: اختر،
 ۱۳۸۵.
 « زنده دل، حسین و دستیاران، «استان آذربایجان شرقی»، تهران: نشر
 ایرانگردان، ۱۳۷۶.
 « ژوله، تورج، «پژوهشی در فرش ایران»، تهران: یساوی، ۱۳۸۱.
 « ژوله، تورج، «مراحل پیشرفت دار قالی بافی با تاکید بر نامگذاری علمی»،
 مجله ماه هنر، ش ۲۳ و ۲۴، صص ۵۱-۵۵.
 « سرداری‌نیا، صمد، «تبریز شهر اولین‌ها»، تبریز: کانون فرهنگ و هنر
 آذربایجان، ۱۳۸۱.
 « صادقی، علی‌اشرف و زهرا زندی‌مقدم، «فرهنگ املائی خط فارسی»،
 تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، چاپ هفتم، ۱۳۹۴.
 « صباحی، طاهر، «قالی ایران»، تهران: خانه هنر گویا، ۱۳۹۵.
 « صوراسرافیل، شیرین، «طراحان بزرگ فرش ایران، سیری در مراحل
 تحول طراحی فرش»، تهران: نشر پیکان، چاپ دوم، ۱۳۸۱.
 « طاهباز، افسانه و مهرانگیز مظاهری تهرانی، «معرفی ویژگی‌های
 فرش‌های نفیس تبریز در دو دهه گذشته»، گلجام، ش ۱۰، تابستان
 ۱۳۸۷، صص ۶۹-۸۵.

« عقیقی، فائزه، «اصطلاح‌نامه صنایع دستی و هنرهای سنتی، فرش بافی»،
 تهران: بنیاد ایرانشناسی، ۱۳۹۳.
 « علی‌یف، اقرار، «تاریخ آتروپاتن، آذربایجان باستان»، مترجم مهنار صدری،
 تهران: ققنوس، ۱۳۹۱.
 « فرهنگستان زبان و ادب فارسی، «دستورخط فارسی»، تهران: فرهنگستان
 زبان و ادب فارسی، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۴.
 « کارنگ، عبدالعلی، «آثار باستانی آذربایجان: آثار و ابنیه تاریخی شهرستان
 تبریز»، تهران: انجمن آثار مفاخر فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
 « کسروی تبریزی، احمد، «آذری یا زبان باستان آذربایجان»، تهران: هزار
 کرمان، ۱۳۸۵.
 « نادر میرزا، «تاریخ جغرافی دارالسلطنه تبریز»، تصحیح غلامرضا طباطبایی
 مجد، تبریز: انتشارات ستوده، ۱۳۷۳.
 « نصیری، محمدجواد، «فرش ایران»، تهران: پرنگ، چاپ دوم، ۱۳۸۵.
 « مجابی، سیدعلی، «جغرافیای بافت»، طرح تحقیقاتی معاونت آموزش و
 تحقیقات وزارت جهاد کشاورزی، بی‌تا.
 « مجلس شورای اسلام، «مشروح مذاکرات جلسه‌ی علمی مجلس شورای
 اسلامی، جلسه ۹۸، دوره‌ی چهارم، اجلاسیه اول»، شماره ۱۴۰۵۲، ۲۲
 فروردین (۱۳۷۲)
 « مشکور، محمدجواد، «نظری به تاریخ آذربایجان»، تهران: انجمن آثار
 مفاخر فرهنگی و انتشارات کهکشان، ۱۳۷۵.
 « معاونت سنجش از دور و جغرافیا (اداره کل جغرافیا)، «فرهنگ جغرافیایی
 شهرستان‌های کشور: شهرستان ارومیه»، تهران: سازمان جغرافیایی
 نیروهای مسلح، ۱۳۷۹.
 « مستند «قالی آذربایجان» (حرف مرتبط با قالی بافی)، طراح و نویسنده: امید
 بنام، تهیه کننده و کارگردان: حمید عطاو، شبکه سه‌پنند: ۱۳۸۸-۱۳۸۹.
 « میرزا امینی، سیدمحمد مهدی، «مروری بر تاریخ آموزش عالی فرش
 دستباف ایران (عملکرد و دستاوردها)»، تهران: سخنرانی به مناسبت
 چهلمین سال تأسیس موزه فرش، ۱۳۹۶.
 « میرزایی، عبدالله و فاطمه عارف‌پور، «نقش تبریز و تجار آن در احیای سنت
 قالی بافی ایران در دوران قاجار»، پژوهش هنر، ش ۲، تابستان ۱۳۹۲،
 صص ۹۷-۱۰۲.
 « مینورسکی، ولادیمیر، «تاریخ تبریز»، مترجم عبدالعلی کارنگ، بی‌جا،
 کتابفروشی تهران، ۱۳۳۷.
 « نصری، عبدالله، «روایتی با تجدید»، جلد نخست، تهران: نشر علم، ۱۳۸۶.
 « نورموسوی، سیدرضا، گفتگو با نگارنده، ۱۳۹۷.
 « یساوی، جواد، «مقدمه‌ای بر شناخت قالی»، تهران: فرهنگسرا، ۱۳۷۵.

مرکز ملی فرش ایران

نشانی: تهران، سعادت آباد، میدان قیصرامین پور (شهرداری) بلوار شهرداری،
خیابان شهیدحسین کیان (۱۳) شماره ۱۵. کدپستی: ۱۹۹۸۸۴۴۶۴۱
تلفن: ۰۲۱ - ۲۲۱۴۲۷۳۰ - ۳
نمبر: ۰۲۱ - ۲۲۱۴۲۷۴۲
پست الکترونیک: info@incc.ir

www.INCC.ir

تهیه شده در معاونت تحقیقات و ترویج
گردآوری و نگارش عبدالحسین قاسم نژاد
۱۳۹۷